

Tallinna Suurgildi avarapilguline biograafia

Ivar Leimus, Rein Loodus, Anu Mänd,
Marta Männisalu, Mariann Raisma.
Tallinna Suurgild ja gildimaja. Eesti
Ajaloomuuseum, Tallinn, 2011.

Pooletuhande-leheküljelist uurimust arvustama asudes on ehk lubatud alustada sellest, mida retsensiooni formaat ei võimalda. Eelkõige on selleks faktoloogia ja bibliograafia kontroll, milles jääb üle usaldada autoreid, kellest igaüks esindab oma lõigus kindlasti kompetentsi, mida siinkirjutaja ei pretendeeri ületama. Oma ülesandena näen ülevaate andmist raamatu teemaderingist, esitlus- ja tõlgendusviisi(de)st, mis mõistagi omavad ka laiemat peegeldusvõimet, illustreerides muu hulgas ka tänase ajalookirjutaja aega ja nägu.

Kuivõrd Tallinna Suurgildi (SG) mainitakse allikais esmakordselt 1363. aastal, võib alustuseks öelda, et käesolev raamat kajastab kohaliku ajaloo ühe institutsiooni (SG eksisteeris kuni 1922. aastani) ja tema hoone erakordselt pikka eksistentsiperioodi. Raamatu seesmine periodiseering jaotab selle „pika kestvuse” SG ajalooks kuni Liivi sõjani (Anu Mänd), Liivi sõjast kuni 18. sajandi lõpuni (Ivar Leimus) ja ajalooks 19. sajandist kuni Eesti Vabariigi lõpuni 1940. aastal (Rein Loodus). Siin katkestab kronoloogilise rea teine suurem alajaotus, kus vaadeldakse gildihoone arhitektuuri-, kunsti- ja sisustusajalugu (Anu Mänd, Ivar Leimus, Marta Männisalu, Rein Loodus), mille lõpetab Mariann Raisma kirjutatud „Suurgildi hoone ajalugu 1940–2011”. Viimane peatükk on teistest silmatorkavalt põgusam, ühelt poolt seetõttu, et SG institutsionaalne ajalugu Nõukogude ajaga katkes, ning teisalt seepärast, et selle arhitektuuri muudeti suhteliselt vähe. Raisma artiklis tabavalt, kuid siiski vaid markeerivalt puudutatud Ajaloomuuseumi näitusetegevuse kui ühe ajalookirjutuse viisi põhjalikum käsitus jääb seega ootama oma aega.

Veel Suurgildi-raamatu struktuuri juures püsides tuleb natuke ehk kahetseda autorite tööjaotust. Muidugi on arusaadav, et nii Anu

Mänd kui ka Ivar Leimus eelistasid kirjutada eraldi tekstid – nii on lihtsalt kõige mugavam. Samas – ja see koorub raamatut lugedes suurepäraselt välja – oli SG kuni 19. sajandini silmatorkavalt n.-ö. üks, ühiskonna seisuslikust struktuurist välja kasvanud institutsioon: selle identiteet ja funktsioonid jäid põhimõtteliselt samaks. Hästi on see näha raamatu sisukorda ja selle alapealkirju lugedes, mis kirjeldavad gildi endale võetud ülesandeid ja tegevusi. Neid üheskoos avades oleks ehk nii järjepidevus kui ka selle samas raamistikus toimunud transformatsioon selgemini välja joonistunud. Tõele au andes tuleb see kõik hoolikalt teksti lugedes välja ka praegu, sest Ivar Leimus viitab sellele oma osas üsna sageli. Rein Looduse SG 19.–20. sajandi ajaloo käsitluses on kahetsusväärset loobutud Männi ja Leimuse sisupõhisest liigendusest ning jäädud kronoloogilise printsiibi juurde.

Mida uut saab lugeja Suurgildi raamatust teada? Kindlasti on selle kollektiivse uurimuse tähelepanuväärseim omadus hoolikas ja põhjalik töö allikatega. Nagu Anu Mänd historiograafilises sissejuhatuses märgib, kaasati käsitluse seni märkamata ja läbi töötamata gildidokumendid. Anu Mänd ise loob nüüd SG keskaegses ja varauusaegses suures allikamassiivis selguse ka käepäraste tabelite abil, mainides, et kokku hõlmab Suurgildi fond Tallinna Linnaarhiivis üle 400 säiliku. Vaadates raamatu viitestikku, saab selgeks, et kõik autorid on teinud intensiivset arhiivitööd, täitmaks suuri tühimikke, mida varasemad uurijad – Eugen von Nottbeckist alates – SG ajalukku on jätnud. Teisalt ei jäta Anu Mänd mainimata ka SG puudutatavate käsitluste katkendlikkust, viidates uurijahuvi ja ajaloohetke seostele. On ilmselt õige järeldada, et vähene huvi gildide vastu oli osalt tingitud 20. sajandi muutuvatest poliitilistest režiimidest ja vastavatest ideoloogilisest kontekstidest. „Kui baltisakslaste jaoks oli keskaja, sh. gildide uurimine tähendanud tegelemist nende endi ajaloolise ja kultuurilise identiteedi küsimustega, siis Eesti Vabariigi ja nõukogude perioodil jäid „sakslusega” seotud teemad tahaplaanile või olid koguni põlu all.” (lk. 12)

Palju uut ei lisa aga üksnes SG puudutatav faktoloogia. Silmatorkav on allikate lugemise viis ehk see, mida ja kuidas on faktidest välja loetud. Nii Männi kui ka Leimuse SG ajalootõlgendust iseloomustab oma materjali lähilugemine nii sotsiaalsest kui ka kultuuriajaloolisest vaatepunktist lähtuvalt. SG on nähtud poliiti-

lise ja ideoloogilise institutsioonina, mis, olles varase seisusliku ühiskonna produkt, sai ise üheks olulisemaks sama ühiskonnakorralduse agendiks ja täideviijaks Tallinna linnas. Viimast võinuks ehk enamgi rõhutada, sest see tuleb hästi välja näiteks gildi pangafunktsioonist, mille nii Mänd kui ka Leimus arveraamatuid analüüsides hästi nähtavaks teevad. Või ka gildi kui sotsiaalsete normide kontroll-organi rollist, mida Leimus käsitleb alapealkirja „Kuritöö ja karistus” all.

Palju täpsustavat informatsiooni ja tõlgendusruumi avaneb ka lehekülgedel, mis käsitlevad SG liikmestaatus. See staatus (kuigi mitte ainult, nagu korrigeerib senist arusaama Anu Mänd) oli karjääriplatvormiks raehärraks saamisele, viitas reeglina selle kandja jõukusele ja saksa päritolule. Liikmeid oli aga ka literaatide, vaimulike ja kodanlikustunud aadlivõsude seast; ka ei olnud kõik liikmed sugugi Tallinna kodanikud. Senist pilku SG liikmeskonnast avardavad ka Anu Mändi toodud andmed gildi välismaistest liikmetest (lk. 35 jj.), mis tegi sellest mitte lihtsalt klubi, vaid rahvusvahelise klubi. Igal juhul oli tegu linna tippeliiti kuuluvate tegelastega, kes tõrjusid enda seltsist teisi „madalamaid” seisusi (Kanuti ja Oleviste gildi liikmed) ning kellel oli rida privileege (mida väliselt märgistas hinnalisemate rõivaste kandmine). Teisalt, SG liikme seisus ka kohustas. Gild kontrollis oma vendade elu liikmeks saamisest kuni surmani, sätestas norme ja karistas nende rikkumist (Mänd: „Käitumisnormid ja nende rikkumine”). Kohustusi tuli täita nii institutsioonisiselset (gildiametite pidamine, jootude rahastamine ja organiseerimine) kui ka avalikkusele suunatult. Viimane seisnes eelkõige vaestehoolekande finantseerimises ja korraldamises. Raamat pakub suurepäraseid kirjeldusi selle tegevuse hoolikalt läbi mõeldud ja aina täiustatud teostusviisidest: hoolitsusest „omade vaeste” (nn. majavaeste, lk. 101) eest ja annetustest linnavaestele, vaestelauast (s. t. supiköögist), sandimärkidest ehk vaestelaua žetoonidest (lk. 155) ning kogu süsteemi taganud finantseerimissüsteemidest.

Gildi kui hiliskeskajal ja varauusaja alguses olulist kirikupatrooni vaatleb pikemalt Anu Mänd, kes ka oma varasemates artiklites on samale teemale pühendanud palju tähelepanu (meenutagem tema veenvaid argumente Püha Viktori kui Tallinna ühe kaitsepühaku osas, mis kirjas ka SG raamatus): SG oli suhtes kirikuga mitte lihtsalt kaunite piltide donaat, vaid hingemissade ja vigiilide tellijana ühtlasi

toonase „kirikumajanduse” väsimatu käimas-hoidja. Tähelepanuväärsed on Mändi osutused reformatsioonist põhjustatud SG hoiakute, aga ka traditsioonide muutustele (lk. 98–100). Kuigi Leimus eraldi gildi-kiriku suhetega ei tegele, leidub tema tekstist viiteid luterluse mõjust gildivendade üldisele mentaliteedile. Max Weberile küll viitamata, tõlgendab Leimus talle sarnaselt gildivendade suhtumist Jumalasse ja mõistlikku majandamisse (lk. 189–190).

Nagu raamat hästi demonstreerib, kandis SG Tallinnas ka olulist kultuuriniitsiaatori ja -vahendaja rolli. Kesk- ja varauusajal langes rõhk põhiliselt esimesele: gild korraldas mitte üksnes enda liikmete seltsielu, vaid ka linna oma. Ta oli linna olulisemate korduvate rituaalide – papagoilaskmise, vastla- ja maikrahvi pidustuste – põhiline organiseerija. Näib, et SG-st kujunes muu hulgas ka üks toidukultuuri edendavaid institutsioone: nii Mänd kui ka Leimus kirjeldavad allikatele toetudes pikalt gildipidustuste ja majas toimunud pulmade-matuste menüüsid ning hiljem hoone sisustust analüüsides ka gildi omanduses olnud lauanõusid, joogiklaase ja söögiriistu (lk. 366–376). Need võimaldavad teha norbert-eliaslikke üldistusi gildikeskkonna „tsiviliseerumise” kohta.

Gildimaja kui raekojaga võrdselt keskne ja suur ehitist (lk. 267) oli läbi kõigi aegade ka ideaalne teatri- ja kontserdipaik: alates 1520. aastatest lugesid gildisaalis luuletusi koolipoisid (lk. 60), 17.–18. sajandil (esimene eraldi teatrihoone ehitati Tallinna teatavasti 1809) esinesid siin mitmed rändteatritrupid, aga esitati ka kohalike literaatide tükke ning naudit di köielantsijaid (lk. 177 jj.). Rein Looduse faktitihedas peatükis on näha, kuidas 19. sajandil saab SG hoonest eelkõige kultuuri vahendusruum. Siin esinesid laulu- ja teatriseltsid, käsitööselsid ja alates sajandi lõpupoolest korraldati industriaalajastule tüüpiliselt ka tööstus- ja teadustehnilisi väljapanekuid; gildimajast sai seega muu hulgas SG-le ka üha tulusam rendipind. Alates 19. sajandi teisest poolest kuni Eesti Vabariigi lõpuni toimis SG hoone ka Tallinna ühe olulisema „kunstihoonena” ja (al. 1928) kunstioksjoni-paigana. Siin eksponeeriti baltisaksa ja eestlaste (Weizenbergi isikunäitus 1887) kunsti, aga ka rahvusvahelisi näitusi. 1896. aastal aga näidati gildisaalis tallinlastele esmakordselt kino (lk. 224). Kokkuvõttes võib niisiis öelda, et SG säilitas oma selle näopoole – olla esinduslik kultuuriklubi – läbi kõigi aegade.

Suurgildi-raamatu teises osas vaadeldakse maja ehituslugu, mida nüüd, seoses gildihoone

põhjaliku renoveerimisega sai täiendada ka uute ehitusarheoloogiliste andmetega. Selgemaks saavad mitmed senised hüpoteesid: näiteks see, mil moel ehitati 1406. aastal bürgermeister Schotelmundilt omandatud eluhoone gildimajaks ning kuidas sunniti selle vastas (praeguse „Maiasmoka” kohviku kohal) asunud vana gildimaja uut omanikku oma ümberehitust senisest ehitusjoonest tagasi tõmbama, et SG hoone ette tekiks esinduslikum linnaruum (lk. 263). Kokkuvõttes kujunes SG-st aja jooksul hiigelsuur ja üsna keeruline käikude ja tänavatega hoonete kompleks, mis pakkus varju nii gildile endale kui ka teistele: põnev on jälgida kas või ainult keldrite kasutuse muutumist. Selle algusaegadesse kuuluv kahekorruseline hüpokaustahi, mis soojendas avarat gildi võlvsaali, oli üks väliuurimise üllatusi. Hoone moderniseerimine käis kaasas uute nõudmistega nii kasutuse mugavusele kui ka esteetiliselt representatsioonile, mille ilmekaks näiteks oli peafassaadi „gotiseerimine” 19. sajandil, aga ka 20. sajandi interjööri-kosmeetilised täiendused.

SG ehitusloo esitlemisel on autorid senisest märksa rohkem ruumi pühendanud hoone ikonograafiale, s. t. mitte niivõrd seni kunstiajaloolasi huvitanud ühe või teise arhitektuurimotiivi või pildidekoori päritolule kui selle tähendusele. Seega on nii arhitektuuri, dekoori kui ka sisustust käsitletud sümboolse kommunikatsiooni vahendina, mille ülesandeks oli vahendada sõnumeid maja omanud institutsiooni identiteedist ja väärtushoiakutest. Need aja jooksul mõistagi ka teisesid. Hiliskeskajal kohtas SG hoone fassaadil ja siseruumides palju apotroopilisi ehk tõrjemärke ning teisalt jõu- ja võimumärke, mis demonstreerivad gildivendade ajastule tavapärast usku hea ja kurja igavesest võitlusest; kindlat kaitset loodeti gildisaali (nüüd taas avatud) niššides seisnud pühakujudelt. Rootsi ajal muretseti pigem poliitilise truuduse representatsiooni pärast: maja ehtis kaheksa suurt kuningaportreed. Uus on teadmine, et 17. sajandil rippusid seintel ka voorusi, Concordiat ja Caritast, kujutavad maalid. (lk. 337) Ääremärkusena olgu öeldud, et viimase tõlkimine hoolivuseks ei ole päris korrektne, Caritas kui üks kolmest kristlikust põhivoorusest tähistas siiski (ligimese)armastust ja viitas Pauluse kirjadest tuntud mõttele: „Ent nüüd jääb usk, lootus, armastus, need kolm; aga suurim neist on armastus.” (1 Ko 13: 13) Loomulikult määratles ka 17. sajandil kristlus endiselt vendade identiteeti, põimudes küll kindlasti ka keskajaga võrreldes

märksa ratsionaalsema maailmatunnetusega. Võiks ka lisada, et oma varasemas ajaloos ei võistelnud gildihooned üksnes raekojaga, vaid ka kirikuga – gildisaal kujutas endast ruumi poolest kiriku analoogi ning, nagu autorid välja toovad, kehtis ka, vähemalt hiliskeskajal, selle kasutuses kirikust tuntud soolise jaotuse printsiip – meeste- ja naistepooleks. (lk. 343) 19. ja 20. sajandil kajastus ka gildisaalides representatsioonide sisu muutumine: Pezoldi „Maikrahvi sissesõit Tallinna” ja Sprengeli „Reformatsiooni algus Tallinnas. Lutheri saadik pastor Lange vastuvõtt raekoja välistrepil” peegeldavad mõlemad historismiajastule iseloomulikke idealiseeriva, „kohalikkust” rõhutada ajalooteadvuse edenemist. Ajalooteadvust, muide, näib demonstreerivat ka juba 1556. aastal gildimaja fassaadile püstitatud viilutorn, millele lasti tahuda aastaarv „1410”: Siin oli tegu SG eneselegitimaatsiooniga, mis ajastule tüüpiliselt ankurdati institutsiooni auväärse ea kuulutamise külge. Loomulikult olid SG enesekehtestamise ja -kommunikatsiooni vahendiks ka gildisümbolitega pitserid, mida kandsid nii kirjad kui ka raamatud, nii mööbel, lauanõud kui ka joogipeekrid.

Nagu loodetavasti suutsin näidata, sisaldab SG-raamat väga palju uut faktoloogiat, aga ka väga palju seniste teadmiste ümbermõtestamist, demonstreerides ühtlasi (eelkõige) „kultuurilist pööret” eesti ajalookirjutuses. Kokkuvõttes on tegu koguteosega, mis avardab tunduvalt meie arusaamu SG rollist Tallinna linna ja selle kodanike ajaloos. Gildi mitmekesisist pidu- ja argipäeva on avatud seoses ajas muutuva kohaliku ja laiemagi kontekstiga, mis teeb ühtlasi ilmsiks senise ajalookirjutuse valdavalt ahta vaatenurga. Kuigi keskne uurimisobjekt, ei ole SG raamatus n.-ö. üksi, vaid seda on esitletud ühe siinse linnaühiskonna mõjuvõimsa, ajas konkretiseeritud „tegelaskuju” või „toimijana”, mis on samas ka ise kui peegel, milles heias-tuvad nii ühiskonna kui inimeste arusaamad, hoiakud ja unistused. Neid seoseid aitab hästi näitlikustada ka rohke ajalooline pildimaterjal ning kaasaegsed fotod, mille kvalitatiivset tippu esindab Stanislav Stepaško. Raamatu seisukohast on olulised ka maitsekas kujundus (Kadi Pajupuu) ja väga hea keeleteimetaja (Monika Pais) töö.

Krista Kodres